

הרב אלחנן סמט

ר"מ בישיבה

לע"נ אבי מורי הכ"מ
ר' אברהם יצחק ב"ר ישראל חיים סמט ז"ל
נלב"ע בג' בטבת תשנ"ח

מתי אמר ראובן לאחיו "אל תחטאו בילד" והם לא שמעו לו?

- א. הקושי בהשוואת דברי ראובן בפרשת 'מקץ' לאלו שב'וישב'
- ב. 'ויאמר... ויאמר...'
- ג. שתי אמירותיו של ראובן
- ד. עיון בפרשנות
- ה. העיצוב הספרותי של נאומי ראובן

א. הקושי בהשוואת דברי ראובן בפרשת 'מקץ' לאלו שב'וישב'

בעת שיוסף דרש מן האחים כי "אחיכם אחד יאסר בבית משמרכם" (בראשית מב, יט) כבן ערובה, להבטיח את הבאת האח הקטן, נשמעו בין האחים דברים נוקבים של חשבון נפש:

ויאמרו איש אל אחיו: אבל אשמים אנחנו על אחינו, אשר ראינו צרת נפשו
בהתחננו אלינו ולא שמענו, על כן באה אלינו הצרה הזאת.
ויען ראובן אתם לאמר: הלוא אמרתי אליכם לאמר, אל תחטאו בילד, ולא
שמעתם, וגם דמו הנה נדרש. (מב, כא-כב)

הן האחים והן ראובן חוזרים בדבריהם אל הארוע הקשה המתואר בתחילת פרשת וישב (פרק לז), זה של השלכת יוסף לבור ומכירתו, ודבריהם מגלים פרטים שלא נודעו לנו במקומם בסיפור שם. אלא שהבדל גדול בין מה שמתגלה מדברי האחים לבין מה שמתברר מדברי ראובן: תחנוניו של יוסף לאחיו מסתברים מאד, "שהדבר ידוע בטבע, כי יתחנן אדם לאחיו בבואו לידם להרע לו, וישביעם בחיי אביהם ויעשה כל אשר יוכל להציל נפשו ממות" כדברי הרמב"ן לפסוק זה. על הטעמים שבגללם נכתב דבר זה רק כאן, ולא במקומו הראוי מבחינת סדר ההתרחשות, עמד הרמב"ן (בד"ה "אשר ראינו"), ופרשנים קדמונים וחדשים הוסיפו לתת לכך טעמים אחרים¹.

אולם דברי ראובן עומדים במתח גלוי, אם לא בניגוד, לדבריו אל אחיו בפרק לז, כא-כב.

1. ראה נ' ליבוביץ, 'עיונים בספר בראשית', עמ' 238-239 ועמ' 330; מ' וייס, 'עוד למלאכת הסיפור במקרא', בתוך 'מקראות ככוונתם', ירושלים, תשמ"ח, עמ' 330-331.

נכון הוא כי ראובן פעל שם להצלת יוסף מידי אחיו, אולם זאת עשה בהציעו להם להשליך את יוסף לבור, ולא שמענו אותו דורש מאחיו להמנע מכל מעשה שיש בו חטא כלפי הילד. אמנם 'רוח הקדש' מעידה עליו כי הציע כן "למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו"², כלומר, הכתוב הוא שחושף לפנינו את כוונתו האמיתית של ראובן, שאינה משתמעת מדבריו. אך לאחיו לא גילה את כוונתו זו. אדרבה, כלפיהם היתה הצעתו להמית את יוסף בדרך עקיפה (- בגרמא) בלא לשלוח בו יד, וכמו שפירש רשב"ם, שכוונת הצעתו לאחים היתה 'שימות מאליו' באותו בור בודד במדבר. נמצא כי ראובן אינו מצטט את הדברים שאמר לאחים, אלא את הדברים שחשב בלבו.

אף האחים, הרי עשו בדיוק כפי שהציע להם ראובן: "ויקחהו וישלכו אתו הברה" (לו, כד), לאותו הבור שהצביע עליו ראובן. כיצד אפוא יכול היה ראובן לטעון כנגדם לאחר מכן שלא שמעו בקולו? וכי היה עליהם לדעת את מה שבסתר לבו ולהענות לכך?

הרמב"ן מתייחס לשאלה זו בפירושו (פרק לו, פסוק כב, ד"ה "אל תשפכו דם"), והוא פותר אותה באותה דרך פרשנית שנקט בה בדברי האחים "אבל אשמים אנחנו...":

והכתוב ספר מה שאמר להם ראובן ושמעו אליו, אבל דברים אחרים אמר להם מתחלה שלא קבלו ממנו, כמו שאמר להם: הלא דברתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם. וכאשר ראה שלא שמעו לעזבו, אמר להם: אם כן אל תשפכו דם בידיכם.

נמצא לפירוש, כי לא לדברים שאמר ראובן ושכתובים בפרק לו רומז ראובן בדבריו בפרשת 'מקץ', אלא לדברים אחרים שאינם כתובים. מעתה יש לחזור ולשאל: מדוע לא כתבה התורה את דברי ראובן ("אל תחטאו בילד") ואת הסתייגות האחים מדבריו, במקום הראוי להם מבחינת סדר ההתרחשות, ונתנה לנו לדעת על כך רק מדברי ראובן המאוחרים בפרשת 'מקץ'? הרמב"ן לא שאל זאת ולא ענה על כך כל תשובה, בעוד שעל התופעה הדומה בדברי האחים ענה תשובות אחדות.

באמת, הפירוש שמציע כאן הרמב"ן קשה ביותר. הקורא הפשוט המשווה את דברי ראובן בפרשת 'מקץ' לדבריו בפרשת 'ויגש', חש שיש ביניהם סתירה, מה שאיננו חש כלל בהיודע לו מדברי האחים כי יוסף התחנן אל אחיו. כדי למנוע סתירה מדומה זו, היה הכתוב בפרשת 'וישב' צריך לפרש, או לפחות לרמוז, לדבריו הראשונים של ראובן אל אחיו ולהסתייגות האחים מדבריו אלה.

ואכן, עיון מדוקדק בכתוב בפרשת 'וישב' מגלה כי כל הדברים הללו מצויים שם - הן דרישת ראובן מאחיו שלא לפגוע ביוסף כלל והן הסתייגותם מדבריו. אלא שכדי שיהיו הדברים מחוורים, יש להכיר תחילה תופעה סגנונית חשובה בלשון המקרא.

2. כך פירש רש"י בעקבות תנחומא בובר, 'וישב' יג.

מתי אמר ראובן לאחיו "אל תחטאו בילד" והם לא שמעו לו?

ב. 'ויאמר... ויאמר...'

כמאה פעמים חוזרת במקרא תופעה מעוררת תשומת לב. המקרא מביא דבריו של דובר בציטוט ישיר, וקוטע את דבריו על ידי המילה 'ויאמר'. הרצף הדיבורי נפסק עקב כך, בלא שהתערב בדברי המדבר כל גורם חיצוני. על שום מה נוהג כך המקרא?

מאיר שילוח ז"ל³ אסף כמעט את כל המקרים הללו, ומיין אותם על פי הסיבות ששיער ביחס לכל מקרה. הנה כמה מדבריו בפתחת מאמרו:

הדבר הזה ('ויאמר... ויאמר...'), חוזר כמאה פעמים בתנ"ך, במיוחד מרובים המקרים בתורה, והמפרשים כמעט שאינם מעירים על כך... עיון נוסף בדבר גילה לי שהסיבה לכך היא **הפסקה** החלה בדברי המדבר, ומאחר שלאחריה הוא פותח מחדש את השיחה, הצריך הכתוב לכתוב שוב 'ויאמר', כאדם **המתחיל** את דבריו.

כשנתתי את הדעת על פרטי הדברים, נוכחתי לדעת שגורמי ההפסקה הנזכרת אינם אחידים, אלא שונים בהרבה מקומות בהתאם לתוכן הדברים. מיון הדברים הוביל אותי לסווגם ולסדרם קבוצות קבוצות, על גורמיהן וסיבותיהן.

שילוח מחלק את כל המקרים שאסף לשבע קבוצות, והראשונה שבהן היא כשהדובר מפסיק דבריו משום שהוא "ממתין לתשובה או לפעולה שעליה נרמז בקטע הראשון של דבריו". אחד עשר מקרים של 'ויאמר... ויאמר...' הוא מנמק בטעם זה, כשבראש הרשימה הוא מציב את דברי בני גד וראובן למשה, בבקשם ממנו להתנחל בעבר הירדן המזרחי (במדבר לב, ב-ה), ולאחריהם מקרה דומה להפליא: דברי אחי יוסף לפרעה, בבקשם ממנו לשבת בארץ גושן (בראשית מז, ג-ד). בשני המקרים ציפו הדוברים כי בן שיחם ימלא את רצונם בלא שיצטרכו לפרש את בקשתם ממנו, ומשלא נענה לרמיזתם, פירשו את בקשתם במילים ברורות.

את המקרה השלישי ברשימתו נביא בהרחבה:

"**ויאמרו**: גש הלאה. **ויאמרו**: האחד בא לגור וישפט שפוט עתה נרע לך מהם" (בראשית יט, ט). אנשי סדום רומזים ללוט שישתלק ויתן להם יד חפשית 'לטפלי' באנשים האורחים, ורק אחר שלוט איננו נאות להפקיר את אורחיו והם נוכחים לדעת אחרי **הפסקה** מסויימת שהוא מתכוון באמת להגן על האנשים שבאו בצל קורתו, הם מתפרצים: "**ויאמרו**: האחד בא לגור וישפט שפוט... ויגשו לשבור הדלת".

3. מ' שילוח, 'ויאמר... ויאמר...', בתוך 'ספר קורנגרין', תל-אביב, תשכ"ד, עמ' 251-267.

ג. שתי אמירותיו של ראובן

עתה הגיעה השעה לשוב אל דברי ראובן לאחיו בעת שהללו תכננו להרוג את יוסף:

וישמע ראובן ויצלהו מידם,

ויאמר: לא נכנו נפש.

ויאמר אלהים ראובן: אל תשפכו דם, השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר,

ויד אל תשלחו בו. למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו. (לו, כא-כב)

לפנינו מקרה בולט של 'ויאמר... ויאמר...'⁴, כשהפתיחה לדבריו השניים של ראובן בולטת באריכותה, ועל כן מבליטה את הפער בין שני דיבוריו. מה פשר הפסקה זו בין שני דיבוריו של ראובן?

נדמה כי מקרה זה שייך אף הוא לאותם מקרים בהם מפסיק המדבר את דבריו, בהמתירו לתשובת בני שיחו לדבריו הראשונים⁵. את חוסר התגובה יש לבאר כאן כחוסר הסכמה, שאמנם אינו מובע במילים, אך ודאי הובע בדרכים אחרות כגון הבעת פנים מסתייגת, משיכת כתף, שתיקה רועמת של אי הסכמה וכיוצא בכך⁶. זאת מניין? מהשוואת דבריו הראשונים של ראובן לדבריו האחרונים.

4. בסיפור יוסף ואחיו (מפרק לו ועד לסוף ספר בראשית), מצויים עוד שישה מקרים של 'ויאמר... ויאמר...', ואלו הם: לח, כה; מא, לט-מא; מב, א-ב; מג, כט; מו, ב; מז, ג-ד (עליו דובר לעיל).

5. לא כך מייך שילוח את המקרה שלנו. הוא מביאו במאמרו בתוך הקבוצה הרביעית (בסעיף 7 באותה קבוצה). סיבת ההפסקה בקבוצה זו לדעת שילוח היא ש"המדבר על נושאים ועניינים שונים מבדיל ביניהם על ידי הפסקה, ונמנע בכך מלערבב את תוכן דבריו". על המקרה הנדון הוא כותב: "ראובן דורש לא להכות את יוסף נפש, ואחר כך הוא מייץ להשליך אותו לבור". נראה שכוונתו של שילוח להבחין בין הדרישה העקרונית של ראובן, שלא להרוג את יוסף בידיים, לבין ההצעה המעשית האמורה ליישם את דרישתו במציאות - הצעת ההשלכה לבור. לא כך מבינים זאת אנו, כפי שיתברר בהמשך המאמר. אף לפי הבנתו, אין דבריו מדויקים: גם בהצעת היישום המעשי חוזר ראובן על דרישתו העקרונית, ואף כופל אותה: "אל תשפכו דם... ויד אל תשלחו בו". נמצא שאין כאן "נושאים ועניינים שונים" שיש להבדיל ביניהם כדי שלא לערבב את תוכן הדברים.

יצויין כאן בדרך אגב, כי מאמרו החלוצי והחשוב של שילוח ראוי לרביזיה בכמה תחומים:

א. את המקראות המובאים בו יש לסדר לפי סדרם במקרא, כדי להקל את ההתמצאות בהם, ואגב כך יש להשלים דוגמאות בודדות שנשמטו מעבודתו.

ב. יש לדון דיון פרשני מחודש על כל מקרה, כדי לברר את סיבת ההפסקה ב'ויאמר', ולמייך מחדש את כלל המקרים.

ג. יש לדון בכל מקרה על התועלת הפרשנית הרחבה שיטנה להבחנה בתופעה הסגנונית האמורה, לברור המקרה בהקשרו (דהיינו: מעבר לברור הפרשני של הציטוט הנדון עצמו, שבו קיימת תופעת 'ויאמר... ויאמר...'), עשוי ברור זה להועיל להבנה שונה של כל הסיטואציה שבה משובץ הציטוט הנדון.

ד. יש לחזור ולחפש בדברי חז"ל והמפרשים התייחסות לעצם קיומה של התופעה, או לפחות לפרשנותו של מקרה זה או אחר. דברינו בעניין ראובן ברשימה זו, תורמים לאמור בסעיפים ב-ג-ד.

6. בכך דומה המקרה שלנו להפסקה שמפסיקים אנשי סדום בין דיבורם הראשון ללוט לבין דיבורם השני אליו (ראה לעיל). אף שם, חוסר התגובה של לוט משמעו חוסר הענות לדברים הראשונים, מה שמביאם להקצין את דבריהם השניים ולאיים על לוט. אגב, קיים דמיון סכמטי בין שני הסיפורים בכך שציבור מתכנן התנכלות לחפים מפשע, ואדם אחד נחלץ להגן על המותקפים. אולם מבחינת היחס בין עמדת הדובר לעמדת השותק, הפוכים שני הסיפורים תכלית ההיפוך.

מתי אמר ראובן לאחיו "אל תחטאו בילד" והם לא שמעו לו?

מי שאינו מודע לתופעה הסגנונית הנידונה, 'ויאמר... ויאמר...', קורא את דבריו של ראובן ברצף אחד, תוך שהוא מתעלם מן ההפסקה שמפסיק הכתוב את דבריו "ויאמר אלהם ראובן". לדידו של זה, אין דברי ראובן בפסוק כב "אל תשפכו דם... ויד אל תשלחו בו", אלא פירוט והסבר לדבריו שאמר בתחילה "לא נכנו נפש". אולם המודע לקיומה של ההפסקה ולמתחייב ממנה מבחינה פרשנית, ינסה לבדוק מה בין הדיבור הראשון, שלפני ההפסקה, לבין הדיבור השני שאחריה.

והנה דבריו הראשונים של ראובן הם החלטיים בשלילת תוכניתם של האחים: הם אמרו "לכו ונהרגו", וכנגד אמירתם זאת אומר ראובן "לא נכנו נפש". אין כאן הצעת הריגה חלופית, אלא שלילה גמורה של תכנית האחים. המילים המקדימות את אמירתו זו של ראובן, "ויצלהו מידם", אינן מדברי 'רוח הקדש' (היינו: אינן עדות הכתוב על כוונתו ה**נסתרת** של ראובן), אלא עדות ברורה לכוונתו ה**גלויה** והמובעת של ראובן להציל את יוסף מיד אחיו הצלה גמורה.⁷

אמירתו השניה של ראובן, לעומת זאת, אינה שוללת (בגלוי) את גרימת מותו של יוסף, אלא רק את רציחתו **בידיים**, ובמקום זאת באה הצעה לגרימת מותו בעקיפין על ידי השלכתו לבור. מה גרם לו לראובן לשנות את דבריו לאחיו (אף שבלבו לא שינה דבר)? הסתייגות האחים מדבריו הראשונים. משהבין ראובן כי דבריו הראשונים נתקלו במורת רוח ונדחו על ידי אחיו, שינה באופן טקטי את דרישתו המוחלטת, והציע הצעה אשר תאמה באופן עקרוני את תכנית ההריגה של האחים. על כן היו מוכנים להישמע לו בהצעתו החדשה: "ויקחהו וישלכו אתו הברה...".

חיזוק לשוני להבחנה החותכת שעשינו בין שני דיבוריו של ראובן הוא בכך שאת הצעתו הראשונה מנסח ראובן בגוף ראשון רבים: "לא נכנו נפש", ובכך הוא כולל עצמו עמהם בהמנעות מעשיית כל רע ליוסף. אולם את דבריו האחרונים הוא מנסח בגוף שני רבים: "אל תשפכו דם, השליכו אתו... ויד אל תשלחו בו"⁸. כאומר: אם אינכם מוכנים להצטרף אלי לדעתי, עשו **אתם** לפחות כפי שאציע לכם; אולם אני, אין חלקי עמכם בכך.

7. ואכן, מדרשם של חז"ל ופירושו של רש"י על עדות 'רוח הקדש' בדבר כוונתו של ראובן להציל את יוסף (ראה הערה 2 לעיל), נאמרו על המילים בפסוק כב "למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו", מילים שנכתבו לאחר אמירתו השנייה של ראובן. רק שם קיים פער בין דבריו הגלויים של ראובן לבין כוונתו ה**נסתרת**.

8. שילוח עמד על הבחנה זו (עמ' 258), אך לא ייחס לה כל משמעות.

נמצא כי צדקו דבריו של ראובן, שלאחר עשרים ושנים שנה הזכיר לאחיו כי פנה אליהם ואמר "אל תחטאו בילד" - בכל דרך שהיא⁹, וצדק באמרו "ולא שמעתם". וכל זה אמנם כתוב בתורה במקומו הראוי, אם מדקדקים בקריאה.

ד. עיון בפרשנות

לאחר שכתבתי את הדברים הקודמים אמרתי בלבי: אין להסתפק רק בעיון בפרשנים שבמקראות גדולות, אלא יש עוד לסקור את מדף הפרשנים על התורה, שמא כיוונתי לדברי אחד מהם או יותר. ואכן, נמצא הביאור המוצע כאן, בחלקו או בשלמותו, בדברי כמה פרשנים, בייחוד בדברי המאוחרים יותר. יש מי שכתב זאת בקיצור נמרץ, ויש מי שהרחיב יותר, ואף פירש כן על רקע התופעה הנפוצה של 'ויאמר... ויאמר...'. להלן מובאים דברי הפרשנים הללו לפי סדר זמניהם¹⁰.

א. הראשון שפירש את הפסוקים בפרק לו בדרך המוצעת כאן הוא רבי יצחק אברבנאל (להלן רי"א):

אמנם ראובן היה מדעת אחר, כי הוא אמר אליהם... "לא נכנו נפש", ולפי שאחיו לא היו מקבלים עצתו לשיפטר בלא כלום, הוצרך לדבר אליהם שנית, והוא אמרו אליהם ראובן "אל תשפכו דם", רוצה לומר: אל תשפכו אותו בידים, כי דבר רע הוא לשפוך דם נקי.

9. יש לעמוד על השינוי שעשה ראובן בין דבריו המקוריים "לא נכנו נפש", לבין ציטוטם בפיו מאוחר יותר "אל תחטאו בילד". אין להסתפק בתשובה שלאחר עשרים ושנים שנה נשתכחו מראובן המילים ונותר רק הטעם-העניין. נראה כי התשובה לכך היא, שאם היה ראובן מצטט מילולית את דבריו שאמר אז, ואומר: 'הלא אמרתי אליכם לא נכנו נפש', היה גורם לכך שאחיו היו חושבים בלבם: 'הלא באמת לא הכינו אותו נפש, אלא רק השלכנוהו לבור'. שכן רק בהקשר המקורי שבו נאמרו דברי ראובן, לאחר דברי האחים "לכו ונהרגו...". מתפרשים דבריו "לא נכנו נפש" כהסתייגות מוחלטת מכוונתם הרעה. אולם לאחר שנאלץ ראובן לדבר את דבריו השניים ולהציע להשליך את יוסף לבור, והאחים עשו כן, עלול ציטוט דבריו הראשונים לאחר זמן רב, להתפרש שלא על פי כוונתו של ראובן, אלא כמתאים למה שעשו האחים בפועל. ועוד, ראובן בדבריו לאחים במצרים מעוניין להבליט את מימד החטא ועונשו. על כן הוא ממיר את ה'הכאה נפש' במונח 'חטא' (ועוד מוסיף את המילה 'בילד' כדי להעצים את חומרת החטא), ובכך מתבלט הקשר בין החטא ותוצאתו - "וגם דמו הנה נדרש" (בהזכרת 'דמו הנדרש' של הילד, מתברר למפרע ש'החטא בילד' היה מעשה הקשור בהבאת מיתה עליו).

שינוי נוסף שיש לעמוד עליו הוא, שבציטוט המאוחר פונה ראובן אל אחיו ב'גוף שני' - "אל תחטאו", בעוד שבמקור היתה הפנייה בגוף ראשון רבים, בדרך שראובן כולל עצמו עם אחיו "לא נכנו". טעם הדבר הוא, שלו היה ראובן אומר 'הלא אמרתי אליכם לא נחטא בילד', היה כמודה על חטא שגם הוא שותף בו. אולם כוונתו בדבריו לאחים הפוכה בתכלית - להאשים אותם בחטא, ולנקות את עצמו ממנו.

10. המעין בפירושו ר' יוסף בכור שור לפסוקים הנידונים בפרק לו, ימצא נקודת דמיון לפירושו המוצע כאן, אך ישנו הבדל פרשני עקרוני בין שני הפירושים, ועל כן לא הובאו דבריו בגוף המאמר. כיוצא בזה, אם כי בכיוון אחר לגמרי, פירש האלשיך את אותם פסוקים.

מתי אמר ראובן לאחיו "אל תחטאו בילד" והם לא שמעו לו?

אולם ראה זה פלא. בבואו לפרש את דברי ראובן לאחיו בפרק מב, אין רי"א מנצל את פירושו לפרק לז כדי ליישב את שני המקומות ולזהות ביניהם, אלא כותב:

ואין ספק, כמו שכתב הרמב"ן, שכל הדברים האלה נ- "הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם", דבר אליהם ראובן בעת המעשה, **וקצרה התורה במה שאין בו צורך**. (שם)

על הקשיים בפירוש הרמב"ן כבר עמדנו בראש מאמר זה, ותמה הוא, מדוע אימץ רי"א פירוש זה ללא כל הכרח.

ב. הרבה אחרי רי"א, אנו מוצאים פירוש דומה לפסוקים שבפרק לז בפירושו של הרב הירש¹¹:

"לא נכנו נפש" - הרי כאן החלטה גמורה. מחשבה זו שהעליתם זה עתה, לא נבצע. אני כבכור איני סובל את הדבר. "ויאמר אלהם ראובן" - **פוחח דיבור חדש**; נראה שהתפתח ויכוח, וכדי להניח את דעתם **יצא בהצעה חדשה**. (פסוקים כא-כב)

אולם, הרב הירש אינו קושר בין פירושו כאן לבין דברי ראובן בפרק מב, ובפירושו לפרק מב לא טיפל כלל בשאלה היכן אמר ראובן את דבריו "אל תחטאו בילד".

ג. הפרשן הבא הוא רבי דוד צבי הופמן¹², שדברינו במאמר זה מכוונים עם דבריו כמעט בכל. ראשית עומד הפרשן על תופעת 'ויאמר... ויאמר...' בספר בראשית, והוא מביא לכך שתי דוגמאות¹³. לדעתו, הופעת 'ויאמר' בשנית, מבטאת הפסקה כלשהי בין דיבור לדיבור, הפסקה המתחייבת מן ההבדל שבין שני הדיבורים. את הדיון הזה הוא מסיים באמרו: "ויש עוד מקרים דומים לא מעטים"¹⁴. וכאן הוא עובר למקרה שלנו:

כאן פירושו של 'ויאמר' הכפול עוד פשוט יותר. באמירה הקצרה הראשונה כאילו מצביע ראובן, אומר דעתו בוויכוח. בעוד ששאר האחים אינם מתנגדים לגזירת המות שבמלים "לכו ונהרגו", הרי ראובן מטיל את הוויטו שלו. האחים עמדו לשלוח יד ביוסף. היה צורך בהתערבות מידית כדי למנוע את המעשה הנורא. היה איפוא על ראובן כאילו להכריז בשם כל האחים - "לא נכנו נפש". ולפיכך לא נאמר באמירה הראשונה ויאמר אליהם, אלא רק "ויאמר". לא אל האחים הוא אמר זאת, אלא זו היתה הדעה שהביע בוויכוח, כאמור, המנוגדת לדעת האחרים. **אך כדי שיקבלו את דעתו, היה עליו לדבר אליהם, לשכנע אותם בדברים, ועל כן בא בפסוק כב "ויאמר אליהם" - אין**

11. מתורגם לעברית בידי הרב מרדכי ברויאר, ירושלים, תשמ"ט.

12. פירושו לספר בראשית נדפס לראשונה רק בארץ, בתרגום לעברית, בידי אשר וסרטייל, הוצאת 'נצח', בני ברק, תשל"א, חלק ב'.

13. בראשית כד, כד-כה - שתי תשובותיה של רבקה לעבד אברהם; כז, לו - דברי עשו אל יצחק כשנודע לו מעשה אחיו.

14. זו דוגמה לפרשן ששם לב לתופעה של 'ויאמר... ויאמר...', אף כי לא בהקף הרחב של כל המקרא כמו שעשה שילוח. שילוח פרסם את מאמרו בטרם יצא פירושו של הרב הופמן לספר בראשית לאור עולם.

אתם צריכים לרצוח. אתם יכולים להשיג את מטרתכם גם בלי להעמיס על נפשכם מעשה רציחה. הטילוהו לתוך הבור, ושם ימות בלי שתגעו בו יד. מעשה כזה לא ייחשב לרציחה כי אם לגרמא בלבד, ואין דין גורם מסור לבית דין אלא לשמים. והכתוב מעיד עליו על ראובן שכוונתו האמתית היתה להציל את יוסף מידי אחיו, כדי להחזיר אותו מאוחר יותר לידי אביו. **והראיה שהפסקה היתה בין שתי אמירותיו של ראובן, היא במב, כב.** שם מזכיר ראובן: "הלוא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד". ראובן הזהיר איפוא את האחים שלא לחטוא ביוסף, אך דבריו לא נשאו פרי - "ולא שמעתם" (כך מפרש כבר הרמב"ן)¹⁵. רק אחר כל זה אמר להם ראובן שלפחות לא יהרגוהו בידיים אלא יגרמו את מותו על ידי השלכתו לבור. (לז, כא-כב)

ד. הפירוש הבא לקוח מן הפירוש לספר בראשית בעריכת הרב יוסף צבי הרץ¹⁶:

"אל תשפכו דם" - דברים ראשונים שאמר להם ראובן, שלא להרוג את הנפש¹⁷, לא קיבלו ממנו ולא שמעו לו (להלן מב, כב). על כן בא עליהם בערמה: הוא מסביר להם שלכל הפחות אין הם צריכים לשפוך דם בידיהם. ובסתר לבו קיוה שיוכל אחר כך להציל את יוסף ולהחזירו ליעקב¹⁸. (לז, כב)

ה. לבסוף נביא את פירושו של א"ש הרטום¹⁹ לפרק לו:

"ויצלהו מידם..." - נתכנן להצילו ואמר: "לא נכנו נפש". האחים לא רצו לשמוע בקול ראובן (מב, כב), ואז הציע לאחיו לעשות מעשה שיש לשער כי יגרום מות יוסף בלי שיבצעו את הרצח בידיהם ממש, אבל כִּנְתוּ האמתית היתה להצילו ולהשיבו אל אביהם. "השליכו אתו" - חי. "למען..." - את המלים האלה לא אמר ראובן לאחיו, והכתוב הביאן כאן להסביר את כִּנְתוּ האמתית של ראובן. (פסוקים כא-כב)

15. כמובן, אין זהות בין פירוש הרמב"ן לפירושו של הרב הופמן. הראשון מכניס לשיח שבין ראובן לאחיו בפרק לו דברים שאינם כתובים שם כלל (אלא הם כתובים בפרק מב), ואילו האחרון אינו מוסיף לשיח זה דבר.
16. הופיע לראשונה באנגלית, אוקספורד, תרפ"ט. ובתרגום עברי בידי ד"ר ו' קלנר וד"ר ב' קלאר, ירושלים, תשי"ב. את הפרקים לו-נ פירש הרב ג' פרידלנדר, כמובא בהקדמת העורך, הרב הרץ.
17. נראה שהכוונה לדברים שבפסוק הקודם - "לא נכנו נפש".
18. כאן מופיע ציון: (רמב"ן, אברבנאל). אולם פירוש זה זהה רק לאברבנאל, ואף זאת רק במה שנוגע לפרק לו ולא לפרק מב. ביחס לפירוש רמב"ן - ראה הערה 15.
19. הוצאת יבנה, תל-אביב, תשט"ו.

מתי אמר ראובן לאחיו "אל תחטאו בילד" והם לא שמעו לו?

ה. העיצוב הספרותי של נאומי ראובן

לסיום, נעיר על העיצוב הספרותי של נאומי ראובן ועל המשתמע ממנו, בשני המקומות שבהם הוא נושא את דבריו.
בפרק לו מצויים פסוקים כא וְכַב בַּהֲקַבְלָה כִּיאֲסַטִּית בּוֹלַטַּת :

(כא)	וישמע ראובן ויצלהו מידם.
	ויאמר: לא נכנו נפש.
(כב)	ויאמר אלהם ראובן: אל תשפכו דם.
	השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר, ויד אל תשלחו בו.
	למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו.

הקבלה זו מבליטה את **הכפילות** במאמצי ההצלה של ראובן (על שני הדיבורים שבהם), ואת **השוני** בין שני נסיונותיו, כאשר הניסיון השני מצוי ברמה נמוכה יותר מזה הראשון בכל פרטי ההשוואה (אלא שמפני סרוב האחים לניסיון הראשון, מצליח דווקא הניסיון השני להתקבל על דעתם).

הבה נפרט:

א. את דברי ראובן הראשונים מקדים הכתוב במילים "ויצלהו מידם", ובכך הוא מתכוון לומר כי דבריו הבאים של ראובן הם דברי הצלה. לעומת זאת, את דבריו השניים מבאר הכתוב **לאחר** אמירתם, משום שהדברים הללו אין פשוטם כמשמעם, והם צריכים הבהרה. אין אלו דברי הצלה כמו הדברים הקודמים, ובכל זאת מטרם הסופית היא "למען הציל אתו מידם" בעתיד.

ב. את אמירתו הראשונה מקדים הכתוב רק ב"ויאמר", ואילו את זו השנייה ב"ויאמר אלהם ראובן". בדברים הראשונים ישנה **נחרצות**, הדברים שבפי ראובן קצרים ונמרצים. הוא אינו **פונה אל** אחיו אלא **מדבר בשמם**. בדיבורו השני, לעומת זאת, (לאחר סרובם של האחים) מנסה ראובן לפנות אל מצפונם של אחיו, לדבר על לבם.

ג. הדיבור הראשון של ראובן שולל את הריגתו של יוסף, כפי שתכננו האחים לפני כן "לכו ונהרגו". הדיבור השני לעומת זאת, שולל רק את מעשה שפיכת הדם כשלעצמו (אין הוא אומר "אל תשפכו את דמו"), והוא מתבאר בהמשך דבריו, כהצעה **לגרימת** הריגתו של יוסף.

ד. את ההבדל בין 'גוף ראשון רבים' בדיבור הראשון, ל'גוף שני רבים' בדיבור השני, ביארנו לעיל בסוף פרק ג במאמר זה.

נדמה שכל פרטי ההשוואה הללו מחזקים את התפיסה המוצעת, כי שני נסיונות הצלה שונים לגמרי נעשו מצידו של ראובן, והשני בא לעולם רק לאחר כשלונו של הראשון.

דבריו של ראובן לאחיו במצרים בפרק מב, כב, מצויים בהקבלה לדברים שאמרו הם "איש

אל אחיו" בפסוק שלפני כן. הבה נציב את הדברים אלו לעומת אלו :

<p><u>פסוק כב – דברי ראובן</u> ויען ראובן אתם לאמר : הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש.</p>	<p><u>פסוק כא - דברי האחים</u> ויאמרו איש אל אחיו : אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה אלינו הצרה הזאת.</p>
--	---

גם הקבלה זו נועדה להבליט דווקא את ההבדלים בין דיבורם של האחים "איש אל אחיו", לבין נאומו של ראובן ש'ענה' (- לשון הרמת קול) אותם.

א. הם מאשימים והוא מאשים. הם מאשימים את עצמם - "אבל אשמים אנחנו", והוא מאשים אותם - "הלא אמרתי אליכם", ומנקה את עצמו מאחריות.

ב. הם מעלים בזכרונם סיטואציה שבה "ולא שמענו", והוא מעלה בזכרונם סיטואציה שבה "ולא שמעתם". זו שלהם מעוררת (לפחות בדיעבד) רגש עז של צער וחמלה - "אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו", ואילו זו שלו מזכירה שלב מוקדם יותר, של וכחנות עקרה בין אח אחד לאחיו, המצויים בשעת התפרצות זעם נגד אחיהם המתקרר אליהם.

ג. הם רואים במה שבא אליהם 'מדה כנגד מדה', ואף הוא רואה בכך גמול צודק. אלא שהם אינם מאשימים עצמם בשפיכות דמים (מה שאינו ברור להם כלל שארע), אלא רק בהקשחת לבם לנוכח צרת אחיהם. ממילא גם הגמול אינו אלא 'צרה' שבאה אליהם. ראובן, לעומתם, מפריז בהאשמתם, ורואה בארוע הנוכחי 'דרישת דמו' של הילד. אם כך הם פני הדברים, אין תקוה להנצל מצרה זו.

נדמה כי כוונת הכתוב להציב בפנינו שני דגמים של תגובה על בוא הצרה. מצד אחד, התגובה הדתית החיובית של האחים, העושים חשבון נפש ושבים בתשובה לנוכח הצרה שהם נתונים בה, וממילא אינם נקלעים ליאוש ביחס לאפשרות הגאולה ממנה. לעומתם, התגובה הלא חיובית של ראובן, המאשים את אחיו באחריות, ומפריז בתאור החטא עד שאינו מותיר קרן תקווה.

בכל דבריו בסיפורנו, לא הצליח ראובן להשיג את מטרתו. בדיבורו הראשון בפרק לו, לא הצליח לשכנע את אחיו לקבל את דבריו. בדיבורו השני שם, אמנם שכנע את אחיו, אך מה בצע בכך? את מטרתו להציל את יוסף מן הבור ולהשיבו אל אביו - לא השיג. ואף בדיבורו האחרון, בפרק מב, לא כיוון לאמת. אכן צרה זו באה אל האחים להזכירם את צרת אחיהם ולזכך את רגשותיהם, אך לא היתה זו 'דרישת דמו' של יוסף. כשם שדבריו הראשונים בפרק לו לא מצאו הד בלבות אחיו, כך גם דבריו האחרונים אליהם, בפרק מב, נתקלים בשתיקה,

מתי אמר ראובן לאחיו "אל תחטאו בילד" והם לא שמעו לו?

ואינם מעוררים אותם לתוספת תשובה וחרטה²⁰. עיקר השפעתם של דבריו אלו, נראה שהיתה דווקא על יוסף, הלומד מדבריו שאחיו סבורים כי מת, ודבר זה משפיע עליו לבכות. מדברי ראובן לומד יוסף מה גדול השבר במשפחה, והוא מבין מה גדולה תהא התדהמה כשיתגלה אליהם ויאמר "אני יוסף".

20. אף בדיבורו הבא בסיפור, בדבריו אל יעקב בסוף פרק מב, לא מצליח ראובן לשכנע ולהשיג את מטרתו, וראה רש"י לפסוק לח שם.